

Dalia PAKALNIŠKIENĖ

NAUJAUSIAS INTARPINIŲ IR *sta*-KAMIENIŲ VEIKSMAŽODŽIŲ SLUOKSNIS: IMITATYVAI

Betyrinėjant lietuvių kalbos intarpinių ir *sta*-kamienių veiksmažodžių kilmę, semantikos ir morfonologinės struktūros ypatybes, darybinius ryšius, paaiškėjo, jog lietuvių kalbos intarpiniai ir *sta*-kamieniai veiksmažodžiai formavosi tam tikrais etapais, jų raida nuėjo ilgą kelią nuo seniausių praindoeuropietišku laikų iki lietuvių kalbos inovacijų – gausaus intarpinių ir *sta*-kamienių veiksmažodžių būrio susidarymo. Darybinių ir genetinių ryšių analizė leido nustatyti lietuvių kalbos intarpinių ir *sta*-kamienių veiksmažodžių diachroninius sluoksnius.

1. Seniausias lietuvių kalbos intarpinių veiksmažodžių sluoksnis siekia praindoeuropietiškuosius laikus, pvz., lie. *sniŋga* – lo. *ringuit*, lie. dial. *liŋka* – pr. *polinka* – lo. *linquo* – s. i. *riŋakti* '(pa)lieka'. Daugelio kalbininkų nuomone, šiems veiksmažodžiams buvo būdinga terminatyvinė reikšmė¹, jė galėjo reikšti tiek aktyvų, tiek ir savaiminį veiksmažodį (regis, dažnesnė buvo aktyvaus veiksmo reikšmė), pvz., lo. *stringo* 'pjauku', av. *minásti* 'maišo', lo. *rumpo* 'daužau, plėšiu, griaunu' – s. i. *lumpáti* 'laužo' (plg. lietuvių kalbos savaiminį veiksmažodį reiškiančius *striŋga*, *mýšta*, *ruŋpa*).

2. Baltų prokalbė turėjo būti išlaikiusi tą pačią būklę (kadangi prūsų kalboje užfiksuoti vos keli intarpiniai ir *sta*-kamieniai veiksmažodžiai, iš esmės remiamasi rytų baltų kalbų duomenimis). Tai rodo baltų kalbų veiksmažodžiai su reliketine aktyvaus veiksmo reikšme, matyt, paveldėta iš praindoeuropietiškosios epochos, pvz.: lie. *brėnda* – la. *brėdu*, lie. *žaiŋga* 'vagia; teršia' – la. *zūogu*, lie. dial. *laŋka* – la. *lūoku* 'laku', lie. *raŋda* – la. *rūodu*, lie. *raŋka* 'krapšto' (greta *rāka*, *rākia*) – la. *rūoku* 'kasu, rausiu'.

3. Rytų baltų epochoje įvyksta nemąža pokyčių. Prasideda veiksmažodinių šaknų su balsių kaita šakojimosi procesas – formuojasi semantinė morfoliginė opozicija *causativa/resultativa*, pvz.: lie. *kėlia/kyla* – la. *ceļu/cilstu*, lie. *krėčia/krišta* – la. *kre-*

¹ F. B. J. Kuiper, Die Indogermanischen Nasalpräsentia. Amsterdam, 1937, 102; H. Kolln, Oppositions of voice in Greek, Slavic and Baltic, – Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Historisk-filosofiske Meddelelser, 43, 4, København, 1969.

šu/kr̥tu (trečdalis nagrinėtų šio tipo opozicijų yra bendri lietuvių ir latvių kalbų dariniai). Šis procesas tęsėsi ir rytų baltų kalboms išsiskyrus – daugelis lietuviškųjų opozicijų neturi atitikmenų latvių kalboje (latvių kalbos veiksmažodžiai šiuo aspektu, regis, netyrinėti; latviškųjų opozicijų analizė suteiktų vertingų duomenų baltų kalbų intarpinių ir *sta*-kamienių veiksmažodžių istorijos klausimams).

Rytų baltų kalbose greta intarpo įsigali *sta* kamienas. Intarpas ir *sta* kamienas įgyja specifinę savaiminio veiksmo reikšmę, susijusią su diatezinių opozicinių veiksmažodžio porų formavimusi.

4.1. Lietuvių kalboje, be minėtų rytų baltų epochoje prasidėjusių ir besitęsiančių procesų, opozicijos *causativa/resultativa* pagrindu ima kurtis nauja semantinė-darybinė opozicija *durativa/terminativa*, kurios narių kategorinė semantika diferencijavosi pagal implikuojamos veiksmo ribos požymį (neapibrėžtos ir apibrėžtos trukmės veiksmažodžiai).

Anksčiau, rodos, formavosi intarpinių resp. *sta*-kamienių ir šakninių *ia*-kamienių veiksmažodžių darybinė opozicija, formaliai adekvati opozicijai *causativa/resultativa*, pvz.: *spiėgia/spiėga*, *veikia/-virksta*, *šaukia/-šaukia*. Vėliau ima rasti intarpinių resp. *sta*-kamienių darinių iš mišriojo tipo veiksmažodžių, pvz.: *tylī (-ėti) / tylā*, *kvėpia (-ėti) / kvīņpa*, *klaūso (-yti) / klīsta*.

4.2. Šiame etape ima formuotis ir vienas iš naujausių intarpinių ir *sta*-kamienių veiksmažodžių sluoksnių – imitatyvinės kilmės dariniai. Terminas imitatyvai čia vartojamas norint pabrėžti glaudų žodžio fonetinės struktūros ir semantikos ryšį, kuris dažnai yra susijęs su onomatopėjine kilme ar veiksmo intensyvumu, pvz.: *paņpti*, *paņpsta*, *paņpo* ‘pūstis’, *buņbti*, *buņbsta*, *buņbo* ‘pursti’, ^o*gnebti*, *gnemba*, *gnebo* ‘glebti’, *puņsti*, *puņsta*, *puņto* ‘brinkti’ ir kt. Lietuvių kalboje tokių leksemų yra per 200.

Visi šie intarpiniai ir *sta*-kamieniai imitatyvai reiškia struktūros kitimą – paprastai ‘zmekti, trauktis, nykti, gaišti’ / ‘pampti, pūstis’ (dažniausiai destrukciją), kartais pereinantį į psichinių ar biologinių reiškinų sferą (*niūgzti*, *niūzga*, *niūzgo* ‘darytis niūriam’, ^o*kiurkti*, *kiurksta*, *kiurko* ‘pasidaryti ligotam’). Morfonologinė šaknies struktūra dažnai lemia leksinę reikšmę, antai veiksmažodžiai, kurių šaknis prasideda priebalsių samplaikomis *kn*, *gn*, reiškia linkimą, svirimą žemyn, glebimą (*knàpti*, *knaņpa*, *knāpo*; *knàbti*, *knaņba*, *knābo*; ^o*kniobti*, *kniobsta*, *kniobo*; *knėbti*, *kneņba*, *knėbo*; *kniūbti*, *kniuņba*, *kniūbo*; ^o*gnebti*, *gnemba*, *gnebo*; *gniūbti*, *gniūņba*, *gniūbo*; *knỹkti*, *knỹksta*, *knỹko*; *kniūžti*, *kniūžta*, *kniūžo* ir t. t.), *kv*, *gv* – alpimą, svaigimą, kvailėjimą (*kvalpti*, *kvalpsta*, *kvalpo*; *kvaisti*, *kvalsta*, *kvaito*; *kvėkti*, *kvėksta*, *kvėko*; *kvaikti*, *kvaiksta*, *kvaiko*; *kvėkti*, *kveņka*, *kvėko*; *kvàkti*, *kvaņka*, *kvàko*; *gvelbti*, *gvelbsta*, *gvelbo*; *gvėbti*, *gveņba*, *gvėbo* ir kt.).

Morfonologinė imitatyvų šaknies struktūra irgi savita: šaknis gali prasidėti vienu, dviem, trimis priebalsiais ir baigtis vienu priebalsiu ar jų samplaika. Labai dažnà šak-

nies pradžios (retesnė šaknies galo) priebalsių duslumo/skardumo opozicija (*kiùžo – giùžo, šipo – čipo, plėko – blėko, pliuko – bliuko, klėžo – glėžo, paĩpo – baĩbo*). Nemąža dubletų su kietuoju ir minkštuoju šaknies pradžios priebalsiu ar priebalsių samplaika (*kùto – kiùto, rùžo – riùžo, slùko – sliùko, gùro – giùro, lùško – liùško, luĩpo – liuĩpo, plúško – pliúško* ir t. t.).

Aptariamųjų veiksmažodžių šaknies vokalizmas dažniausiai esti nykstamojo ar nykstamojo pailgintojo laipsnio, gausu pavyzdžių su šaknies *e*. Gausiausią grupę sudaro imitatyviniai variantai su *e* ir *u* šaknyje (*šėpo – šiupo, kėžo – kiùžo, glėžo – gliùžo, plėko – pliuko, čėžo – čiùžo, trėšo – triùšo, klėro – kliuro, plėro – pliuro* ir kt.).

Kaipgi lietuvių kalboje atsirado šie imitatyvai? Kokie veiksniai inspiravo tokios semantikos ir morfologinės struktūros intarpinių resp. *sta*-kamienių veiksmažodžių formavimąsi ir plitimą?

4.2.1. Dalis imitatyvų galėjo atsirasti greta opozicijos *resultativa/causativa* darinių kaip struktūriniai variantai, plg. opoziciją *knìbti, kniĩba, knìbo / kniėbti, kniėbia, kniėbė; kniùbti, kniuĩba, kniùbo / kniaũbti, kniaũbia, kniaũbė* ir imitatyvinius variantus *knàbti, knaĩba, knàbo* 'linkti, svirti žemyn', ^o*kniobti, kniobsta, kniobo* 't. p.', *knàpti, knaĩpa, knàpo* 'klupčioti', *gnėbti, gneĩba, gnėbo* 'glebti', *gniùbti, gniuĩba, gniùbo* 't. p.' arba opoziciją *krùšti, krùšta, krùšo / krùšti, krùša, krùšo* ir variantus *krōšti, krōšta, krōšo* 'senti, silpnėti', *kriōšti, kriōšta, kriōšo* 't. p.'

4.2.2. Nemąža imitatyvų yra atsiradę greta opozicijos *terminativa/durativa* darinių, mat šios opozicijos veiksmažodžiai dažnai esti labai imitatyviški, plg. opoziciją *pliùpti, pliuĩpa, pliùpo / pliaũpti, pliaũpia, pliaũpė* ir imitatyvus *plėpti, pleĩpa, plėpo* 'linkti, plotis, kvaišti', *pliōpti, pliōpsta, pliōpo* 't. p.'; *klėkti, kleĩka, klėko / klekėti, klėka, klekėjo* ir struktūrinius variantus *klàkti, klaĩka, klàko* 'pulti į bėdą', *kliókti, klióksta, klióko* 'trauktis', *kliùkti, kliuĩka, kliùko* 'dribti'.

4.2.3. Analoginių struktūrinių darinių randasi ir greta denominatyvinės kilmės intarpinių ar *sta*-kamienių veiksmažodžių, pvz.: greta *šàpti, šaĩpa, šàpo* 'kristi šapais' yra *šėpti, šeĩpa, šėpo* 'triušti', *šiùpti, šiuĩpa, šiupo* 't. p.', *čìpti, čiĩpa, čìpo* 'šipti, skursti, šepti, menkėti', *čėpti, čeĩpa, čėpo* 't. p.', *čiōpti, čiōpsta, čiōpo* ir *čiuōpti, čiuōpsta, čiuōpo* 't. p.'

4.3. Pastebėtina, jog lietuvių kalboje yra nemažas būrys tos pačios šaknies veiksmažodžių, turinčių skirtingą morfologinę struktūrą, plg. *piėpti, piėpia, piėpė* 'cypti', *pỹpti, pỹpia, pỹpė* 't.p.' ir *piėpti, piėpsta, piėpo* 'geibti', *peĩpti, peĩpsta, peĩpo* 't. p.', *pỹpti, pỹpsta, pỹpo* 't. p.'; *kaĩkti, kaĩkia, kaĩkė* 'rėkti (apie vištą, varną)', *-kaĩkti, -kaĩksta, -kaĩko* 'pradėti karkti' ir *kaĩkti, kaĩksta, kaĩko* 'alkti, silpti'; *plepėti, plėpa, plepėjo* 'daug ir be reikalo šnekėti', *plėpti, pleĩpa, plėpo* 'pradėti plepėti' ir *plėpti, pleĩpa, plėpo* 'linkti, plotis, kvaišti'; *bliuĩbti, bliuĩbia, bliuĩbė* 'neaiškiai kalbėti', *bliurbėti, bliurba, bliurbėjo* 't. p.' ir *bliurbti, bliurbsta, bliurbo* 'pursti, tinti, burkti'.

Formaliai tokios vienės šaknies veiksmažodžių grupelės atrodo labai panašios į opozicijų *causativa/resultativa* ar *durativa/terminativa* darinius, tačiau greičiausiai šie veiksmažodžiai nėra susiję darybiniu ryšiu – nėra darybinės reikšmės: *ia*-kamieniai ar mišriojo tipo veiksmažodžiai reiškia garsą, o intarpiniai ir *sta*-kamieniai – struktūros kitimą. Reikia manyti, kad lietuvių kalboje esamojo laiko formantams įgijus diferencijuotą kategorinę reikšmę, imitatyvinės šaknys įgyja atitinkamą morfologinę struktūrą, realizuojančią kategorinę ir konkrečiąją semantiką: *ia*-kamieniai ir mišriojo tipo veiksmažodžiai paprastai reiškia garsą (*piėpti, piėpia, piėpė; bliurbėti, bliūrba, bliurbėjo*), o intarpiniai ir *sta*-kamieniai veiksmažodžiai yra mutatyvai, reiškia struktūros kitimą (*piėpti, piėpsta, piėpo; bliūrbti, bliūrbsta, bliūrbo*).

4.4. Greta tokių skirtingos morfologinės struktūros veiksmažodžių grupelių (galbūt šiek tiek inspiruotų minėtų genetinių ir darybinių opozicijų), ima rasti ir savaiminių imitatyvinių intarpinių resp. *sta*-kamienių veiksmažodžių, reiškiančių struktūros kitimą su garso ar veiksmo intensyvumo semomis, tokių, kaip: *gvalbti, gvalbsta, gvalbo; gvelbti, gvelbsta, gvelbo; 0gvebti, gvemba, gvebo* ‘alpti, glebti, svaigti, kvaišti’; *kvėkti, kveñka, kvėko* ‘senti, menkėti, kvaišti’, *plėrti, plėra, plėro; plūrti, plūra, plūro* ‘tižti’, *klėrti, klėra, klėro; kliūrti, kliūrsti, kliūro* ‘gverti’, *glėrti, glėra, glėro; gliūrti, gliūrsti, gliūro* ‘klerti’, *puštai, puštai, pušto*; *buñkai, buñksta, buñko* ‘brinkti’, *žliuñgti, žliuñgsta, žliuñgo* ‘šlapti, žliugti’, *puñpti, puñpsta, puñpo; puñpti, puñpsta, puñpo* ‘pūstis’ ir t. t.

Taigi savaiminiai imitatyviniai dariniai yra gana savitas lietuvių kalbos intarpinių ir *sta*-kamienių veiksmažodžių sluoksnius, turintis specifinę kategorinę ir konkrečiąją semantiką, tam tikras morfonologines šaknies ypatybes.

Šie imitatyvai neturi atitikmenų kitose indoeuropiečių kalbose, vienas kitas atitikmuo pasitaiko latvių kalboje (lie. *liūktai, liuñka, liūko* – la. *lukt, lūku, luku* ‘linkti, leipti’, lie. *sliūkti, sliuñka, sliūko* – la. *špukt, špūku, špuku* ‘bliukšti, silpti’), bet tai gali būti savi abiejų baltų kalbų dariniai.

THE LATEST LAYER OF INFIX AND *sta*-STEM VERBS, I. E. IMITATIVES

Summary

Infix and *sta*-stem verbs in the Lithuanian language have been shaping in several phases, they have passed a long way of formation beginning with the ancient Proto-Indo-European times until the innovations of the Lithuanian language.

The latest layer of infix and *sta*-stem verbs are the imitatives with the categorically and lexically specified semantics as well as the phonetic and morphological peculiarities of the stem. Part of them have occurred as structural variants beside the *causativa/resultativa* or *durativa/terminativa* formations. That might have given an inspiration for the shaping of imitatives according to the emerged semantics, morphonological and morphological pattern.